

180. Прачытайце тэкст. Дайце яму заглавак.

Паляна заслана шырокім лісцем, падобным да ласіных **вушак**. Быццам **заушніцы**, пазвоньваюць у гэтых «вушках» срэбраныя ланцужкі пахкіх кветак.

Корань у ландыша жыве больш за дваццаць гадоў. Першы раз кветка зацвітае ў сямігадовым узросце, а ў дзесяць-дванаццаць гадоў страчвае гэту здольнасць. Штогод з каранёў імкнецца на свет дружнае лісце, а кветкі з'яўляюцца толькі два-тры разы. Вось і выходзіць, што за кароткі век ландыш цвіце ўсяго толькі два ці тры разы (*Паводле Х. Гурыновіча*).

У якіх значэннях могуць ужывацца выдзеленыя словы? Складзіце з імі словазлучэнні, каб былі зразумелымі лексічныя значэнні многазначных слоў. Раскажыце, чым падобныя гэтыя прадметы.

 Складзіце выказванне з элементамі разважання «Беражыце ландышы!». Выкажыце ў звароце да аднакласнікаў заклапочанасць аб'якавым стаўленнем некаторых людзей да прыроды і пераканайце іх не знішчаць яе прыгажосць дзеля ўцехі.

§ 24. Прамае і пераноснае значэнне слова

181. Прачытайце ўрывак з казкі «Музыка-чарадзей».

Ідзе аднаго разу музы́ка лесам, насустрач — дванаццаць галодных ваўкоў. Няма ў музыкі нічога ў руках, толькі скрыпка ў мяшэчку. Дастаў музыка скрыпку, прыхінуўся да дрэва ды і павёў смычком па струнах. Як жывая загаварыла скрыпка. Замерлі кусты і дрэвы — лістком не варухнуць. А ваўкі як стаялі, так і скамянелі.

Пайшоў музыка далей. Сеў на беразе ракі ды зайграў так прыгожа, што заслухаліся і неба, і зямля. А калі ўрэзаў полечку, дык усё вакол давай **скакаць**. Зоркі **мітусяцца**, хмаркі плаваюць па небе, а рыба так узгулялася ў рацэ, што вада **кіпіць**, як вада ў гаршку.

Спішыце другі абзац тэксту, замяняючы выдзеленыя словы адпаведнымі па сэнсе дзеясловамі. Які тэкст, на вашу думку, больш прыгожы?

Д л я д а в е д к і: *танцаваць, зайграць, бурліць, мігцець*.

Знайдзіце ў запісаным тэксце і падкрэсліце іншыя дзеясловы, якія ўжыты ў пераносным значэнні.

Слова можа мець прамое і пераноснае значэнне. **Прамое значэнне** — гэта асноўнае лексічнае значэнне слова: *возера — вялікі прыродны вадаём*.

Пераноснае значэнне слова — гэта лексічнае значэнне слова, якое ўзнікла на аснове падабенства. Перанос адбываецца, калі паміж прадметамі, прыметамі, дзеяннямі ёсць што-небудзь падобнае: *кропля* — 1. Маленькая круглая часцінка: *кропля расы*. 2. *перан*. Нязначная колькасць чаго-небудзь: *кропля цукру* (зусім мала).

182. Спішыце тэкст. Устаўце патрэбныя словы, ужытыя ў пераносным значэнні.

У адным горадзе жылі сем мастакоў. Горад гэты быў вельмі змрочны. Над ім увесь час ... (*віселі, ішлі*) чорныя хмары. Ад іх на ўвесь горад ... (*падаў, кляўся*) шэры цень. З-за хмар не ... (*выглядвала, паказвалася*) аранжавае сонейка. Не ... (*трымцела, шалясцела*) на дрэвах зялёная^Ф лістота. Не ... (*разліваліся, віднеліся*) у вышыні блакітныя нябёсы. І ўсё, што малявалі мастакі, было шэрым і непрыгожым. Але аднойчы

ў горад прыляцеў вецер і ... (*разагнаў, развёяў*) чорныя хма-
ры.^{сн} Мастакі не паверылі сваім вачам... (*Паводле А. Кобец-
Філімонавай*).

Як вы разумееце выраз *не паверыць сваім вачам*? Вусна складзіце
з гэтым выразам сказ.

 Прыдумайце працяг апавядання. Падбярыце да тэксту загаловак.
Вусна перакажыце ўвесь тэкст.

183. Спішыце тэкст. Падкрэсліце словы ў пераносным значэнні.

У каробцы спяць алоўкі —
каляровыя галоўкі.
Іх буджу я на зары:
— Прачынайцеся, сябры!

Нас чакае спраў бясконца...
Сем алоўкаў — сем братоў,
маляваць усё на свеце
кожны з вас заўжды гатоў!
П. Макаль.

Са словамі, ужытымі ў пераносным значэнні, складзіце словазлучэн-
ні, у якіх яны будуць ужывацца ў прамым значэнні.

Знайдзіце словы з арфаграмамі-зычнымі, растлумачце іх правапіс.

184. Са слоў, што ў дужках, выберыце тыя, у спалучэнні з якімі
прыметнікі будуць ужывацца ў пераносным значэнні.

Гарачы (*чай, характар*), калючы (*вожык, погляд*), балю-
чая (*размова, рана*), светлыя (*валасы, успаміны*), сонечная
(*усмешка, раніца*), жалезная (*рыдлёўка, воля*), чэрствы
(*хлеб, чалавек*).

Запішыце словазлучэнні, абазначце ў іх галоўнае слова.

З двума словазлучэннямі складзіце і запішыце сказы (на выбар).

 185. Разгледзьце малюнак. Складзіце сказы, у якіх пра *дзень, сонца, вясёлку, дождж, кветкі, дрэва і лісточкі на дрэве* гаварылася б як пра адушаўлёныя прадметы. Размясціце сказы так, каб у вас атрымаўся тэкст. Дайце яму загаловак. Падкрэсліце словы, ужытыя ў пераносным значэнні.

186. Паўтарыце правілы. Выканайце інтэрактыўнае заданне па тэме «Правілі галосных *е, ё, я*».

§ 25. Сінонімы

187. Прачытайце тэкст. Вызначце яго стыль. Падумайце, аднолькавыя ці розныя па сэнсе выдзеленыя словы.

Мы сустрэлі маму яшчэ на парозе. Тут жа ўзялі ў яе з рук цяжкую сумку, дапамаглі распрануцца і ўрачыста павялі ў пакой. Там на самым відным месцы, як на **выстаўцы**, вісели нашы малюнкi — Наташын голуб і мой зімовы лес.

— Ого! — здзіўлена сказала мама і спынілася ля нашай **выставы**. — Ого! — паўтарыла яна. — Дык я трапіла на **вернісаж**!

Мы ніколі не чулі гэтага слова — вернісаж. І не ведалі, што яно азначае.

— Віншуем цябе са святам, мамачка! — няўпэўнена прамовілі мы.

— Дзякуй, дзякуй, мае залатыя мастакі! І калі ў нас сёння вернісаж, то на вернісажы звычайна мастакам гавораць цёплыя, шчырыя словы, хваляць іх, захапляюцца іх талентам. Вось і я... — мама пацалавала нас па чарзе, дастала са сваёй сумкі дзве каробкі цукерак і дала іх нам.

Вось што, аказваецца, азначала тое дзіўнае слова — вернісаж. Нам з сястрой яно спадабалася (*Паводле А. Васілевіч*).

Ці правільна зразумелі дзеці значэнне слова *вернісаж*? Растлумачце яго лексічнае значэнне.

Выпішыце з тэксту дзеясловы маўлення (*сказала...*). Што падобнага і рознага заўважылі вы ў сэнсе слоў?

тáлент

Словы, якія называюць адзін і той жа прадмет, з'яву, дзеянне ці прымету, адносяцца да адной часціны мовы, але па-рознаму вымаўляюцца і пішуцца, называюцца **сінонімамі**: *гаворка, гутарка, размова*.

Сінонімы паміж сабой адрозніваюцца адценнямі значэнняў: *голасна, гучна, аглушальна; ісці, ступаць, крочыць, маршыраваць, плесціся*.

188. Прачытайце тэкст. Замяніце выдзеленыя словы сінонімамі. Пры спісванні дапішыце канчаткі прыметнікаў.

У трамвай праз пярэдн.. дзверы^Ф па прыступках **падымаўся** старэньк.. дзядок. Хлопчык убачыў, як цяжка **падымацца** стар.. чалавеку з нізк.. прыступкі. Ён **падняўся** з месца, падаў сів.. дзядулю руку і тут жа прапанаваў сесці. Дзядуля па-дзякаваў клапатлів.. хлопчыку, сеў і прыхінуў яго да сябе (*Паводле А. Пальчэўскага*).

У апошнім сказе падкрэсліце галоўныя і даданыя члены сказа.

Раскажыце аб правілах паводзін у грамадскім транспарце. Чаму трэба ўступаць месца пажылым людзям?

189. Прачытайце тэкст, дайце яму заглавак.

Ці думалі вы, што звычайна людзі пра чалавека рэдка гавораць: прыгожы? Гавораць: харошы. Харошы — значыць добры, шчыры, душэўны, сардэчны, чулы, уважлівы, спагадлівы, праўдзівы, цікавы. Такі чалавек неабходны ўсім, з кім ён жыве, сябруе, вучыцца, працуе.

Такіх людзей скрозь любяць, паважаюць і шануюць. Нездарма кажуць: добрая душа. Гэтыя простыя словы вельмі многа значаць! Харошы, добры, праўдзівы — ён усім відзён, бо і на абліччы відаць уся яго прыгажосць. Вось самае дарагое багацце і шчасце чалавека (*Паводле В. Віткі*).

Вызначце агульнае значэнне, якое аб'ядноўвае прыметнікі, ужытыя ў тэксце. Запішыце гэтыя прыметнікі-сінонімы.

Знайдзіце ў тэксце рад дзеясловаў-сінонімаў.

 Растлумачце значэнне выразу *добрая душа*. Ці ёсць сярод вашых блізкіх і знаёмых чалавек, пра якога можна сказаць: *добрая душа*? Раскажыце пра яго, выкарыстоўваючы сінонімы.

Сінонімы даюць магчымасць пазбягаць паўтораў слоў і служаць сродкам сувязі сказаў у тэксце.

Сінанімічнымі могуць быць не толькі словы, але і ўстойлівыя спалучэнні слоў: *блізка — рукой падаць, за два крокі*.

190. Прачытайце тэкст. Знайдзіце ў ім словы, якія маюць аднолькавы сэнс, але адрозніваюцца адценнямі значэнняў. Пабудуйце сінанімічны рад: запішыце сінонімы ў той паслядоўнасці, у якой узмацняецца ступень прыметы.

Слова пра мужнасць

Прырода надзяліла чалавека цудоўным дарам — рашучасцю аддаваць сябе высокай мэце. Гэты дар мы называем мужнасцю. Без яе само жыццё было б іншым. Смеласць жыла ў людскім

імкненні скарыць агонь, ваду і маланку. Адвага адкрывала мацерыкі, абжывала пустыні, праз ільды, сцюжу праклала Паўночны шлях. Гераізм прыводзіў чалавека і чалавецтва да перамог у вайне і міры — у працы, барацьбе, навуцы (*Паводле У. Карпава*).

Знайдзіце ў тэксце слова, якое мае значэнне ‘гатоўнасць прыняць і ажыццявіць сваё рашэнне’. Зрабіце яго фанетычны разбор.

Прывядзіце прыклады з твораў літаратуры або жыцця, у якіх раскрываюцца гераічныя паводзіны людзей у ваенны час і ў час мірнай працы.

191. Якія з сінонімаў-прыметнікаў могуць дапасоўвацца да прыведзеных назоўнікаў? Складзіце і запішыце ўсе магчымыя словазлучэнні.

Мокр..., вільготн.. (*зямля, паветра*), легкадумны, б..стурботны (*дзень, чалавек*), г..ройскі, храбры (*чалавек, учынак*), в..домы, знакаміты (*твор, чалавек*), дарагі, шаноўны (*госць, падарунак*).

Якім правілам падпарадкоўваецца правапіс *е, я* ў словах з прапушчанымі літарамі?

З двума словазлучэннямі складзіце і запішыце складаны сказ са злучнікам *а* (на выбар).

192. Прачытайце верш. Выпішыце з яго выдзеленыя дзеясловы і падбярыце да іх сінонімы.

І вядуць, вядуць сцяжынкі
нас па цераме лясным.
То гамонім з арабінкай,
то з асінкаю шумім,
то цікуем за вавёркай,
то ля дзятла пастаім.

Н. Галіноўская.

Д л я д а в е д к і: *падглядаць, балбатаць, шалясцець, сачыць, шапацець, размаўляць, балабоніць, гаварыць, назіраць.*

У якіх дзеясловах выражаецца дадатковае сэнсавое адценне? Якую памету вы паставілі б да слоў з утвораных сінанімічных радоў — *нейтральнае* (ужываецца ва ўсіх стылях маўлення), *кніжнае* (ужываецца ў навуковых, публіцыстычных тэкстах, афіцыйных дакументах), *размоўнае* (ужываецца толькі ў гутарковым стылі)? Складзіце сказы з двума сінонімамі, каб адно слова адносілася да нейтральнай лексікі, а другое — да размоўнай.

193. Выканайце інтэрактыўнае заданне па тэме «Правіпіс галосных (падагульненне)».

§ 26. Антонімы

Успамінаем і паўтараем

194. Якія з прыведзеных слоў з’яўляюцца антонімамі? Якое слова лішняе ў кожным радзе? Запішыце антанімічныя пары.

1. Блізкі, далёкі, добры. 2. Радасць, сум, адзінота. 3. Выліць, наліць, даліць. 4. Адважны, баязлівы, страшны. 5. Актыўнасць, бадзёрасць, пасіўнасць. 6. Горача, светла, холадна.

Знайдзіце словы, у якіх свісцячыя зычныя перад мяккімі зычнымі вымаўляюцца мякка.

Антонімы — словы адной і той жа часціны мовы з супрацьлеглым значэннем: *радасць* — *сум*, *чысты* — *брудны*.

Словы-антонімы характарызуюць прадметы, прыметы, з’явы, дзеянні па якой-небудзь адной іх асаблівасці, але з супрацьлеглых бакоў. Таму антанімічныя пары ўтвараюць словы адной часціны мовы.

195. Спішыце прыказкі і прымаўкі. Як вы разумееце іх сэнс? Падкрэсліце ў іх антонімы.

1. Свая хатка — родная матка, а чужая — мачаха. 2. Згодаю дом збудуеш, а нязгодаю — гатовае разбурыш. 3. Лёгка